

SÜLEYMANIYE CAMİSİNİN HALI HAZİNELERİ

Carpet Treasures of Süleymaniye Mosque

Serpil Özçelik

Sanat Tarihçi / Halı Müzesi Müdürü
Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü

Türk Halı Sanatının en parlak devri olan 16.yy. ve daha sonraki dönemlerinde nakkaşlarca oluşturulan desen repertuarı ile büyük atölyelerde dönemin selatin camii, saray ve konakların zeminleri için Uşak ve çevresinde büyük boyutlu halılar dokunmuştur. Süleymaniye, Selimiye, Fatih, laleli camileri ile İstanbul ve Edirne camilerinden birçoğu halı sanatının paha biçilmez nitelikteki nadide ve şaheser Uşak halıları ile donatılmıştır.

16.17.18.ve 19.yy'larda Uşak halıları ile donatılan Süleymaniye camisinin, döneminin zarafet, estetik ve sanat anlayışını yansıtan ve bugüne kadar tanıtımı yapılmayan saf seccade ve diğer halı örnekleri bir müze oluşturacak şekilde çok çeşitli ve zengindir. Bu makalede tanıtımı yapılan halılardan bir kısmı Halı Müzesi olarak ziyarete açılacak olan Ayasofya İmaretinde ilk kez sergilenerek halı sanatı meraklılarına tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süleymaniye, Uşak, Saf Halı Seccade, Ferman, Vakfiye.

In 16.th century-the heyday of Turkish Carpet Art and at the later eras, with the pattern repertoire created by the muralists, large scale carpets have been woven in the big ateliers in Uşak and around, for the floors of the mosques, palaces and mansions.

Süleymaniye, Selimiye, Fatih and Laleli mosques and most of the mosques of İstanbul and Edirne have been furnished with the precious and masterwork Uşak carpets such as to invaluable.

Pure prayer rug and the other carpet examples of Süleymaniye Mosque- furnished with Uşak carpets in the 16.th, 17.th, 18.th and 19.th centuries, which reflect the elegance, aesthetic and sense of art of the era but has not been promoted until today, are a great variety of and rich enough to form a museum.

Some of the carpets promoted in this article will be introduced to the carpet dilettantes by exhibiting for the first time in Ayasofya public soup-kitchen which will be opened to visit as a Carpet Museum.

Key Words: Süleymaniye, Uşak, Pure Carpet Prayer Rug (seccade), Edict, Foundation Certificate-Charter

Koleksiyonunda bulundurduğu çeşitli yörelere ait zengin halı örnekleriyle Türk Halı Sanatı Tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayan Halı Müzesi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak Sultanahmet Camii Hünkar Kasrı'nda 1979 yılında ziyarete açılmıştır. Halı Müzesi koleksiyonu Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde bulunan Camii, Mescit ve Türbelere vakfedilmiş halılardan ibarettir.

Vakıflar kayıt Arşivinde korunmakta olan ve vakıfların temel dayanağı ve kaynağı olan vakfiye ve benzeri belgeler incelendiğinde birçok sosyal ve hayri hizmetlerin vakıf yolu ile yapılmış olduğu, hayrat binaların bakım onarım dış temizlik ve tezyinatının yanı sıra içinin tefriş ve tezyinatı için olağanüstü özen gösterildiği anlaşılır. (ATEŞ 1982: 55-59).

Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Camii, Medrese, Zaviye, Şifhane gibi yapıların sergi ihtiyacı başlı geleneği dışında vakfedilerek yada vakıf gelirleriyle satın alınarak temin ediliyordu.

Halı, kilim gibi sergi malzemesi başta olmak üzere rahle, şamdan, buhurdanlık, Hilye-i şerif sandukaları levha vesaire gibi teberrukat eşyalarının hayır yapmak amacı ile vakfedilerek mabetlere konulduğu ve bu tür hizmetler için vakıf gelirinden tahsisat ayrılmış olduğu birçok vakfiyenin tetkikinden anlaşılmaktadır. Halı ve kilimlerin büyük kısmı hayırsever atalarımız tarafından hayır duygusu ile Allah rızası için vakfedilerek camilere serilmiş olup, bu hususlarla ilgili birkaç belge aşağıda verilmiştir. Hacı İbrahim Paşaya ait H.1162 M.1748 tarihli vakfiyede Erzurum şehri'nin çifte hamam mahallesinde kendi arsası üzerinde yaptırmış olduğu camiye konulmak üzere vakfettiği halı ve kilimlerle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

“Ve iki adet uşşaki seccade ve bir yeşil çuka sırf seccadesi ve bir sağır çuka seccade ve bir kürsü minderi ve on adet münakkaş horasâni kebir halı ve dört adet münakkaş horasâni sağır halı ve tahtlerinde yirmi adet keçe... “

Yani sözü geçen camiye konulmak üzere “iki adet uşşaki seccade, bir yeşil seccade, bir küçük seccade, bir kürsü min-

deri, on adet nakışlı büyük Horasan halısı, dört adet nakışlı küçük Horasan halısı ve bunların altında yirmi adet keçe vakfedildiği” belirtilmiştir. (ATEŞ 1982: 55-59).

Halı veya kilimin bir vakıf eser olarak vakıf gelirleri arasında yer aldığı ve vakfa şahıslar tarafından vakfedildiğine dair Kanuni Sultan Süleyman’ın vezirlerinden Kara Ahmet Paşanın vakfiyesi de örnek olarak verilebilir.

Kara Ahmet Paşa kendisinin vakfına “Bağdat ipeğinden dokunmuş, yan yana dokuz kişinin namaz kılabileceği dokuz mihraplı bir saf seccade vakfettiği yazılıdır”. (DENİZ 1994:283-296). Yukarıdaki vakfiyelerden de anlaşılacağı üzere camii, mescit ve benzeri yerlere hayır duygusu ile Allah rızası kazanmak amacı ile *vakfedilerek veya bağışlanarak* serilmiş olan vakıf olgusu Halı Kilim ve diğer Düz Dokuma Yayımların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda titiz ve kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır.

Halı Müzesi Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün müzelerini çağdaş ve modern anlamda yeniden yapılandırma projesi kapsamında 2006 yılında ziyarete kapatılmıştır. Eserlerin temizlik ve yıkanmaları için *yıkama havuzu* kurdurulmuş, Sultanahmet Camii altında yer alan mahzen yapısı da halı ve kilimlerin konservasyonları için *konservasyon atölyesi* haline getirilmiştir. 1742-1743 tarihinde Padişah 1. Mahmut tarafından yaptırılmış bulunan Topkapı Sarayı yanında yer alan Ayasofya İmareti’nin Halı Müzesi olarak işlevlendirilmesi kapsamında; müzecilik sistemine uygun Müze Teşhir ve Tanzim projesi çizdirilmiş, Anıtlar Yüksek Kurulu onayından sonra 18 Ocak 2010 tarihinde Müze Teşhir ve Tanzim ihalesi yapılmıştır.

2011 yılı sonlarına doğru açılacak olan Halı Müzesinde eserlerin en iyi şekilde korunarak gelecek nesillere aktarılması için Avrupa müzelerinin birçoğunda kullanılan duvar ve yer vitrinleri, müzecilik sistemine uygun aydınlatma, nem ayarlayıcı sistemler, ısıtma ve soğutma sistemleri ile sesli rehber cihazları, dokunmatik ekranlı keokslar, vb. son teknoloji ürünleri kullanılacaktır.

Üç galeriden ibaret olan Halı Müzesinin birinci ve ikinci galerilerinde; Anadolu’nun çeşitli yörelerine ait Batı, Doğu ve Orta Anadolu halıları, üçüncü galeride ise; Süleymaniye Camisinden getirilerek müze koleksiyonuna yeni kazandırılan halılardan seçilen ve şimdiye kadar yayınlara konu olmayan Uşak *saf seccadeleri* ile *Uşak halılarının değişik tipleri sergilenecektir*. Bu halıların yeni açılacak müzede sergilenecek halı meraklıları ve bilim dünyasına tanıtılmasının haklı gurur ve heyecanını taşımaktayız. Uşak halıları adı altında toplanan halılar çok çeşitli olup, bu makalede şimdiye kadar yayınlara konu olmayan Süleymaniye Camisinin saf seccadeleri ile yeterince tanıtımı yapılmayan Uşak halı örneklerinden bir kısmına yer verilecektir.

1978 yılında Süleymaniye Camisinden Halı Müzesine getirilen E-123 env.no’lu 16. yüzyıl klasik madalyonlu Uşak

halısı Süleymaniye Camisinin şimdiye kadar bilinen tek halısı iken, yeni getirilen değişik tip ve özellikteki Uşak halıları ile müze koleksiyonu ayrı bir değer kazanmıştır.

UŞAK HALILARI

(16. 17. ve 18. yy.)

16.yüzyıl Türk Halı Sanatında yeni bir desen zenginleşmesinin başladığı devirdir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığını ve gelişmesini takip ettiğimiz geometrik örnekliler halılar varlıklarını 16. yüzyılda da sürdürmüşlerdir. Ancak bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselişine paralel olarak her sanat sahasında olduğu gibi halı sanatında da büyük bir zenginleşme ve çeşitlenme ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Selçuklu halılarının sağlam geometrik motiflerinin yerini 16. yüzyıl da madalyon motifleriyle çeşitli bitkisel motiflerin bir arada kullanıldığı ikinci parlak devri alır. Bu değişiklikte muhakkak ki Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarının genişlemesi böylece İran ve Memluk sanatı ile temasın da önemli etkisi olmuştur. İran Halı Sanatında kitap süsleme sanatının etkisiyle yepyeni bir halı şeklinin ortaya çıktığı bu devirde, Türk Halı Sanatı da bu gelişmenin dışında kalmamıştır. O devirde büyük bir gelişme gösteren kitap sanatında minyatür, tezhip ve cilt örneklerini şekillendiren nakkaşlar halı motiflerini de çizmişlerdir. Bu yeni motifler Türk Halı Sanatında yepyeni bir zenginleşmeyi sağlamıştır. (YETKİN 1991:191).

Teknik ve desen bakımından farklı, ancak temelde aynı özelliklere sahip örneklerin ortaya çıktığı 16. ve 17. yüzyılda dokunan halılar Uşak ve Saray halıları adı altında iki ana gruba ayrılır. (ÜRER 2007: 4).

Makalemize konu olan Uşak halılarını tasarım açısından madalyonlu uşak halıları, yıldızlı uşak halıları ve uşak halılarının değişik tipleri olarak gruplandırmak mümkündür. Bu gruplar içerisinde en önemli olanı gelişmesini 18.yy. sonlarına kadar sürdürmüş olan *madalyonlu uşak halılarıdır*. Madalyonlu uşak halıları özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde önem kazanmış, Süleymaniye camii yapım aşamasında iken, Kanuni Sultan Süleyman’ın kendi adına yaptırdığı bu camii için özel olarak ferman emri ile halı dokutulması için sipariş verilmiştir. (BARKAN 1972:194-195). Süleymaniye Camisinden getirilen ve halı müzesi koleksiyonunda yer alan 224 env. no’lu halı ile, E-123 env. no’lu Klasik Madalyonlu Uşak halılarının bu halılardan olması mümkündür.

16. Yüzyıl Klasik Madalyonlu Uşak Halısı:

Süleymaniye Camisinden getirilen 224 env. no’lu halı 397x370 cm. ebadında olup, 16. yüzyıl Klasik Madalyonlu Uşak Halıları Grubu içerisinde yer alır. (Fotoğraf-1). Vakıflar Halı Müzesi koleksiyonunda bulunan ve Divriği Ulu

Fotoğraf 1 224 env.no'lu 16.yy.klasik madalyonlu uşak halısı Süleymaniye Cami (Halı Müzesi Arşivi)

Camii'nden getirilen 660x300 cm. ebadındaki A-142 env. no'lu 16.yüzyıl Uşak halısı ile, aynı kompozisyon özelliğindedir. (Fotoğraf 2).

Tanıtımı yapılan halıdan farklı olarak, alt ve üst kenarlardaki madalyonlar yarım daire şeklindedir. Ortada dairesel bir madalyon ile kısa kenarlarda bir kenarı bordür ile çok az kesilmiş aynı şekildeki birer adet madalyon ve yan eksenlerde dilimli çeyrek madalyonlardan ibaret bir kompozisyon özelliği göstermesi gereken halının ne yazık ki yarısı günümüze ulaşabilmiştir. Madalyonların halı zemini boyunca sonsuz sıralanması Türk Halı Sanatının esas prensibi olan sonsuzluk fikrine sadakati gösterir. Orta eksen

yer alan üstteki dairesel madalyon ile ortada yarısı mevcut madalyon içinde bir rozete bağlı sarı, kırmızı ve mavi dolgulu dört palmet ve karşılıklı 4 adet sarı renkli çatal rumiler ve bitkisel motifler yer alır. Madalyonların etrafı mavi renkte kıvrık dallar üzerinde irili ufaklı çiçeklerle doldurulmuştur. Madalyonların bir ucu palmetle taçlanmıştır. Halı zeminini çevreleyen ana bordür, lacivert zemin üzerine bitkisel yaprak ve çiçek motiflerinden ibaret olup, gerek zemin gerekse de bordür süslemesi ile 16. yüzyıl Uşak halılarının ihtişamlı örneklerinden biridir.

Tanju CANTAY tarafından yayınlanan *Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları* adlı eserde Süleymaniye Camii ya-

pım aşamasında iken, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi adına yaptırdığı bu camii için özel olarak *ferman* emri ile halı dokutulması için Mısır'a yazılan hükümde; on büyük "ala" halının dokunması istenmiş halılarının havının gayet ince olması buyrulmuştur. Batı Anadolu'da Küre kadısına gönderilen hükümle de; halıların daha önceden gönderilen numune deftere göre dokunması istenmiştir. Onun da halıların dokunması için Numune defterinin Tire Kadısına gönderildiği, halıların Küre kazasında dokunmak üzere olduğunu bildirdiği, lakin bu iş için Toprak Kadısının yardımını istediğini açıklamaktadır. Halıların dokunması için Mısır'a gönderilen hükmün 1551 yılında, Batı Anadolu'ya gönderilen hükmün ise 1553 yılında yazılması inşaatın yanında yürütülen işleri ve hazırlıkları açıklamaktadır.

Aynı eserde; Küre Kadısına yazılan hükümden yirmi iki gün sonra Anadolu Beylerbeyine yazılan başka bir konu ile ilgili hükümde; Aydın Sancağında "Tire kazası" ifadesine yer verildiği ve "Mukataat" nazırı Tire Kadısı Muhiddin' in adının geçmekte olduğu dolayısıyla da Küre'nin Batı Anadolu'da Tire'ye uzak olmayan bir yerleşme yeri olduğu belirtilmiştir. Yine 1985 yılında Ödemiş'e yapılan araştırma gezisinde ise, Bey dağının Ada güre (küre) köyü ve halı köyünün, Ova kent'in küre köyünün halıların dokunduğu Küre olmadığını sonuç olarak "Toprak" adlı yerleşmenin "Torbali" olabileceği Süleymaniye Camii halılarının dokunduğu Küre'nin Batı Anadolu'da "Torbali" civarında bir yer olduğu belirtilmiştir.

Bu durum Uşak halılarının Uşak civarında da dokunmuş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ferman emri ile dokutulması istenilen halıların yukarıda da belirtildiği üzere 16. yüzyıl Klasik Madalyonlu Uşak Halıları olması ihtimali oldukça yüksektir.

SÜLEYMANİYE CAMİSİNİN SAF HALI SECCADELERİ

Türk Halı Sanatı içinde yer alan ve belli bir gelişim süreci izleyen Seccadeler İsim olarak Arapça "*Secde etmek*" fiilinden türetilmiştir. Bir ibadet gereği olarak İslamiyet'in erken tarihlerinde camilerin mescitlerin henüz zeminin sertliğini yumuşatacak, tozundan toprağından arındıracak yaygılarla kaplanmadığını belgelerden öğrenmekteyiz. (BİLGİN 1977: 47/ WENSINCK 302).

Hz. Muhammed'in namaz kılmak için özel bir yaygıya ihtiyaç duymaksızın kızgın toprak üzerinde namaz kılarken zeminin yakıcılığından etek uçlarını ve elbisesinin uzun kollarını kullanarak korunması İslamiyet'in ilk yıllarında secdeye varmak için özel bir yaygının kullanılmadığına kanıt olarak gösterilir. (BİLGİN 1977:47). Bu bakımdan seccadelerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı konusunda henüz kesin bilgiler elde edilmiş değildir.

Fotoğraf 2 A-142 env.no'lu 16.yy.klasik madalyonlu Uşak halısı
(Halı Müzesi Arşivi)

Türk halı sanatında ayrı bir grup olarak gelişen seccadelerin 15. yy'dan kalan ve bugüne kadar bilinen en eski örneği ile saray nakkaşlarınca desenleri hazırlanmış büyük ebatlı saf seccadelere ait çok güzel örnekleri Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde mevcut olup, birbirinden farklı desen ve kompozisyon anlayışı ile dokunmuşlardır.

Yan yana mihrap dizilerinden ibaret bu seccadelerde, her bir mihrap nişinin içinde bir kişinin namaz kılması amacıyla camide daha düzgün ve disiplinli saflar meydana getirilmesi amacı güdülmüştür. Seccadelerde mimarideki mihrap nişi, kemeri taşıyan sütunceler ve kitabeliklere yer verilir.

15.19. yy. arasına tarihlenen saf seccade örneklerinden 16. yy'a ait en güzel örnekleri Uşak'ta dokunmuştur. Edirne Selimiye Camisinden getirilerek Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen halılar Edirne Selimiye Camii inşaatı başlarken camii teberrukat eşyasından olan minber, kürsü, rahle, kandil ve diğer eşya siparişiyle birlikte Selimiye Camii ile aynı tarihlerde (1569-1575) dokunmuş olması gerekir. (BİLGİN 1977: 47).

Edirne Selimiye Camisinin bilinen bu saf seccade örneklerine rağmen Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan *Sinan eseri Süleymaniye Camisine ait saf seccade ve diğer halı örnekleri şimdiye değin bilinmemekte olup, yayınlara da konu olmamıştır.*

16. Yüzyıl Uşak Saf Halı Seccade:

16.yy'dan itibaren Osmanlı Saray Halılarına dayanan saf seccadeler, çeşitli örnekler halinde dokunmaya başlanmış olup, kıvrak konturlu mihrapları ile daima yenilik amacıyla değişik renk ve dekorları ile çekici kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Natüralist çiçek ve yaprak dekorları Osmanlı Sanatının bütün eserlerinde görüldüğü gibi seccadelere de hakim olmuş natüralist motifler ile adeta çiçekli bir bahçede namaz kılınıyor hissi uyandırılmıştır. Çiçek açmış bahar dalları, lale, karanfil, gül ve sümbüller mihrabiye alınlıkları ve bordürlerinde kullanılan motifler olmuştur. 16.yy seccadeleri içinde önemli bir yeri bulunan Uşak Seccadeleri çeşitli tipleriyle 19.yy sonlarına kadar dokunmuştur. Saray Nakkaşları Osmanlı Çini Süsleme Sanatı üslubunu saf seccadelere de yansıtmış olup, Edirne Selimiye ve Süleymaniye Camii'nin Saf Seccadeleri bunların en güzel örneğidir. (Fotoğraf-3).

Halı Müzesi koleksiyonunda bulunan Süleymaniye Camisinin 16.yy'a ait saf seccade örneğinin tamamı günümüze ulaşamamıştır. 230x219 cm. boyutlarındaki halının atkı, çözgü ve düğümlerinde tamamen yün malzeme kullanılmış olup, 28-30x35-37/dm² düğüm (ilme) 1 m²'sinde ise en az 98.000 en fazla 110.000 düğüm (ilme) vardır. Alt ve üst sırada üçer adet olmak üzere iki sıra halinde altı saftan ibaret olup, saflar birbirinden ince dar bordürlerle ayrılır. İkinci sıradaki mihrabiyelerin alt ayaklık kısmı günümüze ulaşamamıştır. Mihrabiye nişi zeminindeki yeşil ve kırmızı renkler her bölümde alternatif olarak sıralanır. Mihrap nişi

Fotoğraf 3 221 env. no'lu 16.yy. Uşak saf halı seccade Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

formu ve boyutlarındaki uyumluluk göze çarpan en önemli özelliğidir. Mihrabiye nişinden aşağıya doğru kandil motifi ile ayaklık kısmında ise takunya motifi işlenmiştir. Halının bordürlerinde ve mihrabiye alınlıklarında görülen özenli desen anlayışı, dokumasındaki incelik, ahenkli renk anlayışı halı desenlerinin saray nakkaşlarınca hazırlandığı kanısını uyandırmaktadır. 16. yy. saf seccadelerinde görülen yumuşak ve dilimli mihrabiye kemeri bu seccade de görülmekte olup mihrabiye tepeliklerinde palmet motifleri yer alır. Mihrabiye alınlıkları ve geniş ana bordürdeki natüralist motifler ile adeta bir çiçek armonisi yaratılmıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan ve Edirne Selimiye camisinden getirilen 88 env. no'lu uşak saf seccade ile aynı tasarım anlayışında yapılmış olup, desenlerindeki şaşırtıcı benzerlik dikkat çekicidir. Bu durum Edirne Selimiye Camisine ait 88 env. no' lu saf seccadenin Süleymaniye saf halı seccadesinden etkilenerek dokunduğunu işaret etmektedir. Parça halde ve çok harap durumda olan mevcut halı önce yıkanarak temizlenmiş daha sonraki aşamada ise kompozisyon özelliğine uygun bütünlüğe konservasyonu yapılmak suretiyle sergiye hazır hale getirilmiştir.

17. Yüzyıl Uşak Saf Halı Seccade:

Büyük boyutlu ve sağlam olarak günümüze ulaşması bakımından önemlidir. Alt ve üst sırada yan yana on mihrabiyeden ibaret iki sıralı saf seccade örneğinde mihrabiye zeminleri kırmızı renklidir. (Fotoğraf- 4). 640x365 cm. ölçülerindeki halının atkı, çözgü ve düğümlerinde tamamen yün malzeme kullanılmış olup, 23x30/dm² düğüm (ilme) yer alır. Düğüm sayısı 221 env.no'lu saf seccade halıdan daha az ve dokuma ipliği daha kalındır. Mihrabiye alınlıkları lacivert zemin üzerine bitkisel dal ve çiçek motiflerinden ibaret olup , mihrabiyeleri birbirinden mavi zemin üzerine kırmızı renkli bitkisel motiflerle dolgulu ince dar bordürler ayırır. Mihrabiyelerin ortasından sarkan beyaz renkli zencirek motiflerine bağlı kandiller *ilahi ışığı* sembolize eder. Kandillerin her iki yanında zencirek motiflerine bağlı stilize ters lale motifleri yer alır. Saf seccadelerin ayak yerlerinde görülen işlemeli takunya motifi bu seccadede işlenmemiştir. Alttaki geniş bordür 17. yy. Uşak halılarının bordür özelliğinde olup, lacivert zemin üzerine değişik renkli küçük dilimli madalyonlar arasında yer alan rozetler arasındaki sümbül motifleriyle süslüdür. Bu tarz bordür süslemesi 17. ve 18. yy. Uşak halılarında sevilerek sıkça kullanılmıştır.

Süleymaniye Camisinden müzeye getirilen 213 env.no'lu diğer bir Uşak saf halı seccade ise 1052x357 cm. boyutlarında olup, en büyük saf halı seccade örneğidir. Konservasyonu yapıldıktan sonra yayınlanacak olan bu saf halı seccade de biraz daha geç 17. yy. sonlarında dokunmuş olup, üst üste iki sıralı mihrabiyelerden ibarettir. Mihrabiye zeminleri kırmızı renklidir. Mihrabiye alınlıkları lacivert zemin üzerine bitkisel dal ve çiçek motiflerinden ibaret olup, mihrabiyeleri

Fotoğraf 4 201 env.no'lu 17.yy uşak saf seccade Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

birbirinden açık mavi zemin üzerine turuncu renkli bitkisel motiflerle dolgulu ince dar bordürler ayırır. Mihrabiyelelerin ortasından sarı ve mavi renkli çiçek demetleri sarkar.

18. Yüzyıl Gördes Saf Halı Seccade:

Avrupa'nın, Osmanlı Devleti üzerinde giderek etkinlik kazandığı 18. ve 19.yy. da mimari ve diğer sanat dallarında geleneksel Türk Sanatının bezeme teknikleri yerine Avrupa süsleme öğeleri etkin bir biçimde kullanılmıştır. Tasarım ve süsleme unsurları açısından bu dönemin özelliklerini yansıtmaması nedeniyle saf seccadenin 18. yy. sonlarına doğru dokunmuş olduğu tahmin edilmektedir. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dobak Laboratuvarında yapılan boya analizlerinde renkler tamamen doğal boya olarak tespit edilmiştir.

Saf seccade örneği üst üste iki sıralı mihrabiyelelerden ibarettir. Her sırada 6 adet mihrabiye halinde olup fotoğrafta üç mihrabiyelelik kısmı gösterilmiştir. 419x420 cm. ebadındaki halının Çözgüleri yün ve pamuk, düğümleri yün, atkısı ise pamuktur. Oldukça ince ve sık dokunmuş olup, 37x30/dm² düğüm (ilme) vardır.

İç ve dış büyük küçük eğrisel parçalarla dekoratif şekilde biçimlendirilmiş mihrabiye kemerleri ile ortasında yer alan geometrik şekilli madalyon geç dönem Avrupa Sanatı etkisini yansıtır. Mihrabiye zeminleri bordo renkli olup, mihrabiye alınlıkları her iki yanda stilize birer adet bitkisel motifle dolguludur. (Fotoğraf- 5).

Dekoratif sütunceler üzerine oturan mihrabiyeleler birbirinden açık zemin üzerine kırmızı renkli bitkisel motiflerden ibaret ince dar bordürler ile ayrılır.

Fotoğraf 5 249 env.no'lu 18.yy.Gördes saf halı seccade Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

Saflar arasındaki geniş bordürler yatay dikdörtgen panolar halindedir. Panolar alternatifli olarak ortadaki geometrik madalyonun alt ve üst köşelerinde yer alan açık pembe ve bordo renkli küçük çiçek motifleri ile dolguludur.

Fotoğraf 6 199 env.no'lu 18.yy Smyrna (Uşak) Halısı Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

Bordür ve sütunceler Gördes seccadelerinin süsleme özelliğini gösterir.

Mimari ve diğer sanat dallarında görülen geç dönem sanat etkilerinin saf seccadelerde de kullanılmış olduğunu gösteren örneklerden biri olması nedeniyle ayrı bir önem ihtiva eder.

18.Yüzyıl Smyrna (Uşak) Halısı:

Klasik dönem saray geleneğini devam ettiren bitkisel desenli diğer bir Uşak Halı grubu da yeterince yayınlara konu olmamış ve tanıtımı yapılmamıştır. Bu grup içinde yer alan 472x298 cm. ebadındaki halı *Smyrna* halılarının tipik özelliğindedir. Atkı, çözgü ve düğümlerinde tamamen yün malzeme kullanılmış olup, 20x24/dm² düğüm (ilme) yer alır. Kırmızı zeminli halı ortasında dikine 6 adet stilize hatı şeklinde madalyon ile her iki yanda aynı biçimde yarım madalyonlar yer alır. (Fotoğraf-6).

Madalyonlar halının tam ortasını belirtmeyecek şekilde sıralı olup, bu madalyon düzeni ile halıda sonsuzluk prensibi yaratılmıştır. Ortadaki madalyonların arasında dal ve yaprak motiflerinin meydana getirdiği ikişer adet küçük ve büyük dörtgen biçimli madalyonlar ile halı zemini tamamen doldurulmuştur. Bitkisel desenlerin halı zemininin tamamında

grift olarak kullanıldığı güzel bir örnektir. Halıyı dört yönden çeviren ana bordür kırmızı beyaz ve mavi zeminli altıgen kartuşlarla süslü olup, kartuşlar bitkisel motiflerle dolgudur. Bordür örneğinde de görüleceği gibi dokuyucu doğadan aldığı örnekler ile oluşturduğu motif ve desen estetiğini çini, ahşap, tezhip, halı ve kilim gibi birçok sanat eserinde kullanarak müthiş bir göz estetiği meydana getirmiştir. Genellikle İran Halı desenleri taklit edilerek dokunmuş olan bu halılar İzmir'de yapılmadıkları halde ihracat için eski ismi *Smyrna* olan İzmir Limanından ihraç edildikleri ve pazarlandıkları için İzmir Halıları olarak tanınmışlardır.

Batı Anadolu Bölgesinin dünyaya açılan kapısı niteliğindeki İzmir, hem ticari değeri olan maden kaynakları ve tarım ürünleri açısından zengin bir potansiyele sahip, hem de coğrafi konumu itibarıyla dünyanın en güvenli liman şehirlerinden biri olup, bu özelliği nedeniyle her dönemde Halı ticaretinde ve diğer ticari malların sevkiyatında Osmanlı İmparatorluğunun ve Anadolu'nun önemli liman şehirlerinden biri olmuştur. (ÜNER 2007: 5).

19. yüzyılda ticari kapasitesi özellikle demiryolu ulaşım sisteminin hızla gelişmesiyle Batı Anadolu'nun önemli halı ihraç merkezlerinden biri olması Batı Anadolu halıcılığının geleneksel yapısını hızla etkileyerek yepyeni bir halıcılık fikrinin ortaya çıkmasında başlıca neden olmuştur. (KÜÇÜKERMEN 1990: 95/SÖNMEZ 1984: 97).

18. Yüzyıl Smyrna (Uşak) Halısı:

275x378 cm. ölçülerindeki halının çözgü, atkı ve düğümlerinde tamamen yün malzeme kullanılmış olup, 18x26/dm² düğüm (ilme) vardır. *Smyrna* tipi halıların küçük boyutlu bir örneğidir. (Fotoğraf-7).

Halı, kırmızı zemin üzerine ortada dikine eksen üzerinde yer alan lacivert renkli stilize hatı şeklindeki madalyonlar ile her iki yanda aynı biçim ve renkteki yarım madalyonlardan ibarettir. Dal ve yaprak motiflerinin meydana getirdiği ikişer adet dörtgen biçimli madalyonlar ile halı zemini tamamen doldurulmuştur. Madalyonlar arasında görülen sarı renkli çiçek motifleri dikkat çekicidir. Ana bordür kırmızı ve lacivert zeminli altıgen biçimli kartuşlar halinde olup, kartuşlar kırmızı mavi renkli karanfil ve stilize beyaz lale motifleri ile süslüdür.

Enine bordürün biri mevcut olmayıp, boyuna bordürlerinde ise küçük bir kısım noksanlık vardır. Yıkılarak konserasyonu yaptırılan halı sergilenmeye hazır hale getirilmiştir.

Süleymaniye ve Edirne Eski Camisinden halı müzesine getirilen Uşak *Smyrna* tipi halıların yukarıda tanıtımı yapılan halı örnekleri dışında, üç sıra halinde dikine eksen üzerinde ikişerli stilize hatı şeklindeki madalyonların sonsuza doğru sıralanmasından ibaret örnekleri de vardır. (Fotoğraf-8). Bu tipte dokunan halılar da kırmızı zemin ren-

gi üzerinde yer alan yaprak biçimindeki madalyonlar lacivert, yeşil veya mavi renklidir. *Madalyonları yeşil ve lacivert renklerle alternatif dokunan örnekleri oldukça dikkat çekici ve göz alıcıdır.* Madalyonların arasında yer alan dal ve yaprak motiflerinden ibaret dörtgen madalyonlar bir sırada küçük diğer sırada büyük olmak üzere alternatif sıralanır. Enli bordürleri genellikle kırmızı, beyaz ve mavi renkli altıgen kartuşlar halindedir. *Kartuşlar Türk üslubunda ki naturalist lale, karanfil, sümbül veya iri rozetler halinde bitkisel motiflerle dolgulu olup, oldukça gösterişlidir.*

Bu tip halıların asıl merkezi başta Uşak olmak üzere Batı Anadolu olup, Osmanlı saray halılarının üslubu tekrar Türk düğümünün kullanılışı ile geç devir İzmir halıları ile tanıyan bu halılarda devam ettirilmiştir. (YETKİN 1991: 120).

18. yy. dan 20.yy'a kadar dokunmuş olan Uşak *Smryna* tipi halıların, geç örnekleri oldukça kaba ve renkleri bozuktur. Prof. H. Örcün BARIŞTA tarafından 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresinde sunulan "19. Yüzyıla ait Türk Halılarından Nevşehir'de Bulunan Beş Örnek" adlı tebliğinde tebliğ konusu olan bu tipteki (19. yy.) halılarda yaptırılan doğal boya analizlerinde renklerin sentetik olarak tespit edildiği açıklanmıştır. Tamamen yün malzemedeki Gördes düğüm tekniğinde dokunmuş olan bu halıların 3-4 metre boyunda olan örnekleri ile 6 metre boyunda oldukça büyük olanları müze koleksiyonundadır.

18. Yüzyıl Geometrik Madalyonlu Uşak Halısı:

Klasik Uşak Halı tiplerinden ayrı bir üslup anlayışı ile dokunmuş olup, Uşak halılarının değişik tipleri içinde yer

Fotoğraf 7 342 env.no'lu 18.yy. Smyrna (Uşak) Halısı Edirne Eski Camii (Halı Müzesi Arşivi)

alır. (Fotoğraf-9). Geometrik madalyonlu halı, bordür, renk ve teknik özellikleri bakımından Uşak Halıları ile bağlantılıdır. Geometrik madalyonlar kısa ve uzun kenarlarda bordür tarafından kesilmiştir. Bitkisel motiflerle dolgulu geometrik madalyonların zemin rengi alternatif olarak mavi

Fotoğraf 8 239 env.no'lu 18.yy. Smyrna (Uşak) Halısı Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

Fotoğraf 9 190 env.no'lu 18.yy. Uşak Halısı Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

Fotoğraf 10 22-E env.no'lu 18.yy. Uşak Halısı Edirne Eski Camii (Halı Müzesi Arşivi)

ve siyah olup, bu durum halıda ahenkli bir renk görünümü sağlamıştır. Halı zeminini dört yönden çevreleyen ana bordür Uşak halılarının karakteristik bordür özelliğinde olup, irili ufaklı çiçek motifleri ile bezelidir.

Bu grup içinde birden fazla geometrik madalyonun tüm zemini doldurduğu daha büyük ebatlı olan örnekleri de vardır. (Fotoğraf-10). Genelinde; altıgen şeklindeki madalyonların içleri ortada yer alan küçük dörtgen ma-

Fotoğraf 11 1-E env.no'lu 18.yy. Uşak Halı Edirne Eski Camii (Halı Müzesi Arşivi)

dalyona bağlı dişli yaprak motiflerinin meydana getirdiği geometrik bölümler halindedir. Bu bölümler karşılıklı olarak taç şeklindeki dişli yaprakların içine yerleştirilmiş karanfil, diğer tarafta ise karşılıklı rozet çiçekleri ile süslüdür. Bordürleri koyu mavi zemin üzerine alternatif yerleştirilmiş çelenk şeklinde iri bitkisel madalyon ve rozet çiçeklidir. Bu bordür Smryna tipi halılarda da görülen bordür şeklindedir.

Bu tip halıların 18. yy. da dokunmuş çok güzel örnekleriyle, geç dönemlerde dokunan kaba örnekleri de mevcuttur. Çok büyük boyutlu 7 metreye yakın dokunmuş olanları müze koleksiyonundadır. *Geometrik madalyonların etrafının değişik renkli konturlar ile dokunduğu örnekleri oldukça ilgi çekicidir. (Fotoğraf-11).*

Uşak halılarının esas tiplerinden değişik renk ve üslupta dokunan diğer bir grup halıda ise açık mavi renkli zemin boş bırakılmadan tamamen kırmızı renkli çiçek, kırık dal, yaprak ve açık mavi Çin bulutuna benzer motifler ile dolguludur.

Bu tip halıların Türk ve İslam Eserleri Müzesinde de 540 ve 104 env. no' lu halı örnekleri vardır. 297x274 cm. ölçülerindeki 223 env.no'lu halı Türk düğümü ile dokunmuş olup, 28x21/dm² düğüm vardır. (Fotoğraf-12).

Çözgü, atkı ve düğümlerinde tamamen yün malzeme kullanılmıştır. Halı zemini ortasını belirleyen çok küçük seçkin madalyon motifinin alt ve üstünde simetrik olarak iç

Fotoğraf 12 223 env.no'lu 18.yy. (Uşak) Halısı Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

içe lacivert, kırmızı ve mavi renkle konturlu stilize lotus motifleri alır. Madalyonun her iki yanında yer alan stilize Lacivert konturlu lotus motifleri ise içe ve dışa doğru girinti yapan kırmızı ve mavi konturla belirlenmiştir. Bu durumu ile bir merkezden dört yöne doğru genişleyen bir kompozisyon şeması gösterir.

Fotoğraf 13 21 env.no'lu 18.yy. (Uşak) Halısı Edirne Eski Cami
(Halı Müzesi Arşivi)

Kırmızı zeminli geniş ana bordür ters yönde yerleştirilmiş açık mavi ve yeşil renkli iri yaprak motifleri ile bu motifler arasında yer alan lacivert ve kırmızı konturlu iri lotus motifleri ile bezelidir. Bu tipteki halıların 8 metre boyunda çok büyük ebatlı olanları da müze koleksiyonundadır.

Uşak halı tipleri arasında şimdiye kadar yeterince tanıtılmamış değişik bir halı grubu da Süleymaniye Camisinden getirilen halı örnekleri arasındadır. Halı zemini ortasında dört dilimli yonca yaprağı şeklinde madalyonların yer aldığı bu halı örnekleri kalın iplerle Gördes düğüm tekniğinde dokunmuş olup, ortalama 22x25/dm² düğüm vardır. Ortadaki dört dilimli yonca yaprağı şeklindeki madalyon, her iki yönden yanları düz altıgen madalyonlar ile uzatılmıştır (Fotoğraf 13).

698x272 cm. uzunluğundaki daha büyük boyutlu diğer bir örneğinde ise iki kısa kenarda yer alan üçgen ve yarım altıgen şeklindeki küçük madalyonlar stilize küçük yapraklı dal motifleri ile her iki yana doğru uzatılmış olup, halıda yine sonsuzluk hissi yaratılmaya çalışılmıştır. (Fotoğraf 14)

Bu örnekle dokunan halı grubunda Ortadaki madalyon ile diğer küçük madalyonların etrafları daima mavi renkli stilize yapraklı ince dal motifleriyle konturludur. Madalyonlar dışında kalan boşluklar kırmızı zemin üzerine stilize hatai ve bahar çiçekleri ile dolguludur, ana geniş bordür lacivert zemin üzerine sıralanan değişik renkli küçük dilimli madalyonlar arasında yer alan sümbül motifleri ile süslüdür.

Bu tipteki halıların küçük ve büyük ebatlı dokunan örnekleri müze koleksiyonunda olup, konservasyonları yaptırılan örnekleri yeni açılacak olan müzede sergilenecektir.

DEĞERLENDİRME

Süleymaniye Camisinin halı ve saf seccadeleri, 16. yy. ve 19. yy.'lar arasında dokunan Uşak halılarının renk, desen ve dokuma özelliklerini göstererek uşak halılarının gelişimine katkıda bulunmaları açısından önemlidir.

Uşak halıları adı altında toplanan halılar çok çeşitli olup, bunların birbirleri ile olan münasebetleri henüz açıklığa kavuşturulamamıştır.16. ve 17. yüzyılda dokunan

Fotoğraf 14 227 env.no'lu 18.yy. Uşak Halısı Süleymaniye Camii (Halı Müzesi Arşivi)

uşak halılarının esas tiplerinin yerini 18. yüzyıl'da Avrupa etkisiyle halı sanatında başlayan değişim nedeniyle, bu dönemde kalın iplerle dokundukları için, düğümleri kabalaşmış *Smryna* halıları ile, tanıtımı yapılan diğer halı örnekleri alır. Madalyon motifi bu halılarda değişik şekiller de de olsa kullanılmış sonsuzluk prensibi daima devam ettirilmiştir. Kırmızı ve mavi renklerin hakim olduğu bu halılarda bitkisel motifler daima bordür ve madalyonların içlerinde dolgu motifi olarak veya halı zemininin tamamında kullanılmıştır. *Bitkisel motifli geniş ana bordürleri oldukça gösterişli ve ihtişamlıdır*. Gevşek düğümlü ve kalın yünlerine rağmen Avrupada çok aranan ve sipariş edilen

Smryna halıları ile Uşak halılarının diğer tipleri Edirne ve İstanbul camileri için bol çeşitli örnekler halinde dokunmuşlardır. Zira Edirne Eski Camisinden müzeye getirilen çok sayıdaki Uşak Halısı da Süleymaniye Camisinden getirilen Uşak halıları ile aynı teknik, renk ve desen özelliğindedir. Uşak halılarının esas tipleri içindeki gelişmede bir değeri olmamakla beraber, değişik tipteki bu yeni örnekler Uşak halılarını zenginleştiren geç örnekler olup, 19. yüzyıl sonlarına kadar Türk Halı Sanatındaki çeşitlilik, süreklilik ve yaratma gücünü göstermeleri bakımından oldukça önemlidirler.

Kaynakça

- Aslanapa, Oktay (1972) *Türk Halı Sanatı, İst.*
- Aslanapa, Oktay-Yusuf Durul (1973) *Seçuklu Halıları Başlangıcından Onaltıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı İst.*
- Atalay, Besim (1967) *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*
- Ateş, İbrahim (1982) *Vakıflar Dergisi Sayı:15 S.55-59 Ank.*
- Barişta, H. Örcün (1995) *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Ayrı Basım 19. Yüzyıla ait Türk Halılarından Nevşehir'de Bulunan Beş Örnek C.1.S.268 Ank.*
- Barkan, Ömer Lütfi (1972) *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557) C:11 S.194-195*
- Bilgin, Ülkü (1977) *Saf Seccadeler Sanat Dergisi Sayı:3 S.46-57*
- Cantay, Tanju (1989) *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları S.35-38*
- Deniz, Bekir (1994) *Vakıflar Dergisi Sayı:23 S.283-296*
- Küçükerman, Önder (1990) *Isparta Fabrikası S.95 İst.*
- Sönmez, Zeki (1984) *Batı Anadolu Türk Halıcılığının 19. Yüzyıldaki Durumu Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı:32 S.97 İst.*
- Ürer, Harun (2007) *Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı (1836-1935) S.5 İzm. WENSİNCK A.J."Seccade" Maddesi İslam Ansiklopedisi cilt:10 S.302*
- Yetkin, Şerare (1991) *Türk Halı Sanatı S.191 Ank.*